

El nacionalisme des de la geografia

Joan Nogué

El nacionalisme és un fenomen complex, que precisa, per això mateix, d'una aproximació interdisciplinària a l'hora de ser estudiat. En aquest sentit, les pàgines següents pretenen aportar de forma molt condensada una visió del tema des d'una de les disciplines que més ha reflexionat sobre la qüestió en els darrers anys: la geografia humana. Abans, però, convé fer alguns aclariments, així com dedicar un petit apartat al concepte de nacionalisme que aquí s'adopta.

En primer lloc, sembla més convenient referir-nos «als nacionalismes» que no pas «al nacionalisme». Se'm fa difícil parlar del nacionalisme en abstracte, com a categoria ideològica allunyada de tota referència social, espacial i temporal. En parlem sovint en singular, perquè és més còmode i menys feixuc, però hem d'admetre que no existeix un únic nacionalisme, sinó molts i diversos i que llurs respectius papers polítics han variat al llarg de la història d'acord amb els seus corresponents contextos geogràfics.

EL CONCEPTE DE NACIONALISME

Entenc el nacionalisme com aquell conjunt d'expressions ideològiques que intenten que una comunitat sigui reconeguda com un tot i que s'identifiqui a si mateixa i en relació a l'«altre» com a diferent, a través de l'adhesió a tot un conjunt de símbols, de valors, de tradicions. L'entenc com una ideologia política i cultural que persegueix uns objectius determinats, bàsicament polítics, a través d'un ampli espectre d'enfocaments i estratègies.

Llugo, per tant, el nacionalisme al fet polític i ideològic, la qual cosa em porta a vincular-lo, inevitablement, a la modernitat, almenys pel que fa als seus orígens cronològics. En aquest punt discreparia dels qui en busquen orígens més llunyans (fins i tot medievals) i m'aproparia més a les posicions que entenen el nacionalisme com un producte de la modernitat i el vinculen a l'emergència i consolidació de l'Estat-nació.

Em plantejem també molts dubtes aquelles interpretacions que, a l'hora d'estudiar el fenomen nacionalista, només posen l'èmfasi en un dels seus vessants, com la cultura o la classe social. En relació amb la cultura, el nacionalisme defensa sovint la necessària congruència entre la

Joan Nogué és catedràtic de Geografia Humana de la Universitat de Girona i autor, entre altres, del llibre *Els nacionalismes i el territori* (1991).

unitat cultural i la política. Moltes concepcions del nacionalisme consideren que l'organització política s'ha de correspondre necessàriament amb l'existència d'unitats culturals homogènies i que ha d'existir, sempre i en tot moment, unitat cultural entre governants i governats. En un món globalitzat i interconnectat com el d'avui, això és cada cop més discutible, perquè cada cop és menys clar que el que denominem nació –i encara menys el que denominem Estat-nació– expressi sempre una unitat cultural cohesionada. A quina unitat cultural pertany l'alt executiu d'Edinburgh? A la del *businessman* de Nova York o a la del pagès escocès? Amb quin d'ells comparteix més afinitats?

Pel que fa a la classe social, crec que ha estat un greu error interpretar el nacionalisme només des de la perspectiva de la lluita de classes. El marxisme, en concret, ha considerat sempre el nacionalisme com una expressió dels interessos de la burgesia, la qual cosa li ha impedit adonar-se de la complexa dimensió social del problema. L'aportació marxista a la comprensió del nacionalisme té aspectes interessants, però es va equivocar de ple en l'essencial, perquè pocs fenòmens han demostrat ser tan sistemàticament interclassistes com el nacionalisme. No es pot comprendre la complexitat del fenomen nacionalista si només s'analitza a partir dels interessos d'una única classe, tot i que és ben cert que en tot moviment polític i cultural hi ha implicats interessos socials i econòmics.

El nacionalisme és, per tant, un fenomen enormement divers i depenent de les circumstàncies històriques i geogràfiques en les quals neix i creix. Pot ser democràtic o antidemocràtic, progressista o reaccionari i ha estat indistintament recolzat i

atacat amb igual intensitat per ideòlegs de procedències ben diverses, des dels conservadors als marxistes, passant pels liberals. Es precisament aquesta ambivalència, aquesta barreja entre tradició i progrés, aquesta mirada simultània al passat i al futur el que ajuda a explicar la força de la ideologia nacionalista. L'ambigüïtat inherent al nacionalisme com a fenomen és el que posa en qüestió, precisament, les valoracions moralitzadores al respecte, tant s'hi simpatitzen com si no.

En definitiva, els nacionalismes parteixen de l'existència –real o suposada– d'un fet nacional, però, en última instància, són unes ideologies polítiques i culturals que persegueixen uns objectius determinats tot seguint unes pràctiques polítiques ben diverses segons els contextos històrics i geogràfics. Es presenten a si mateixos com una forma peculiar de resposta política i cultural davant d'un món canviant, ple de tensions i de contradiccions. Les seves estratègies tenen molts matisos, però totes elles són, en essència, estratègies territorials, en el sentit que, a diferència d'altres fenòmens socials, els nacionalismes se serveixen ideològicament –i explícitament– del territori, com veurem a continuació.

ELS NACIONALISMES COM A IDEOLOGIES TERRITORIALS

En efecte, podríem definir els nacionalismes com a una mena d'ideologies territorials, d'ideologies fortament basades en imatges i referències territorials. Si bé no sempre explícitament, però sí sovint implícitament, en el discurs nacionalista s'utilitzen constantment imatges, metàfores, expressions, al·lusions, referències a l'ele-

ment «territori». Una anàlisi acurada dels discurs nacionalista, en totes les seves formulacions (polítiques, artístiques, literàries, erudites), ens permet d'entreveure clarament els seus components territorials, dels quals en destacaria els següents: l'irredemptisme, és a dir la reivindicació de la unificació o reunificació de territoris parats que es consideren part de la mateixa nació; les divisions territorials de caràcter politicoadministratiu (comarca *versus* província, per entendre'ns); el procés de creació d'un paisatge simbòlic de caràcter nacionalista (en d'altres paraules, la «nacionalització» del paisatge, el fet d'imbuir de simbologia nacionalista determinats paisatges o elements del paisatge de la nació); la consideració del territori en tant que receptacle de la consciència nacional; un cert determinisme ambiental, estretament lligat a la idea del *Volksgeist* (esperit del poble) del Romanticisme alemany; els recursos naturals, les riqueses naturals que ofereix el territori, per pobres i poques que siguin; i finalment, la degradació ecològica d'aquests recursos i del territori en general, degradació entesa com a una agressió directa a la mateixa essència de la nació.

Set components territorials –n'hi hauria molts d'altres– que, curiosament, apareixen en menor o major mesura –encara que potser no tots alhora– en diferents nacionalismes, per més que es manifestin de forma diferent segons el context geogràfic i històric. Aquesta regularitat, aquesta certa constància, aquesta presència en nacionalismes tan diferents (del català al nord-americà, passant pel francès i el danès) és el que em permet llançar la hipòtesi que els he anunciat abans. A més a més, és curiós d'observar com els mitjans de caràcter geogràfic que s'utilitzen per transmetre

aquests components territorials es donen també en nacionalismes ben diferenciats. D'ells en ressaltaria, a tall d'exemple, la cartografia, les monografies geogràfiques regionals i, en termes més generals, l'ensenyament de la geografia als nivells primari i secundari, a través, sobretot, dels llibres de text.

Les nacions reivindicades pels nacionalistes no només estan «localitzades» en l'espai i, fins a cert punt, influenciades per aquesta localització geogràfica –trets comuns, per altra banda, a tota organització social–, sinó que, a diferència d'altres fenòmens socials, els nacionalismes reclamen explícitament determinats territoris, que passen a formar part de la pròpia identitat i dels quals emfasitzen la suposada particularitat, excepcionalitat i historicitat. Un dels trets més característics de la ideologia i del moviment nacionalistes és, al meu entendre, la seva habilitat per redefinir l'espai, per reinventar el territori, polititzant-lo i tractant-lo com a un territori històric i distintiu. La noció de «territori nacional» és a la base de tot nacionalisme. Fins i tot la mateixa autodenominació de molts moviments nacionalistes porta implícita aquesta gran càrrega d'ideologia territorial: «Moviment de Defensa de la Terra» (MDT), «Terra Lliure», «Euskadi Ta Askatasuna» (ETA), entre molts d'altres, en serien un exemple. Els moviments nacionalistes expressen les seves reivindicacions en termes territorials, fins i tot en el cas dels nacionalismes anticolonials, una de les principals formes de nacionalisme, almenys pel que fa a l'enorme impacte que han tingut en la conformació del mapa polític contemporani.

En tant que ideologies territorials, els nacionalismes tenen un caràcter interna-

ment unificador en el sentit que defineixen i classifiquen la gent en funció, sobretot, de la seva pertinença o no a un país, a una cultura (a una «nació»), més que no pas en termes de classe o de *status* social. L'estratègia (habilitat, si es vol) dels moviments nacionalistes per aplegar gent amb interessos de classe contraposats sota un mateix paraigua és, en bona part, una estratègia geogràfica, tan bàsica, simple i meridiana com calgui, però geogràfica en qualsevol cas. Hom parteix de la base que la gent que comparteix un mateix territori ha de tenir, a la força, algun interès en comú, simplement en funció de la seva proximitat espacial. Aquest grau de comunió pot ser, certament, molt feble i parcial, però és fàcilment inflat pels grups dominants per enfosquir i dissimular d'altres conflictes d'interessos. El discurs identitari de molts partits nacionalistes en el poder és, massa sovint, una sortida endavant, una excel·lent excusa per dissimular la mediocritat i la inconsistència d'un programa polític o d'una opció ideològica determinada.

Els nacionalismes, en tant que pràctiques polítiques, estan estructurats pel context, pel medi, pel lloc. D'aquí l'enorme interès que presenta la perspectiva geogràfica a l'hora d'interpretar-los. És en el lloc que les grans categories socials (sexe, classe, edat) es materialitzen, que s'hi donen les interaccions socials que provocaran una resposta o una altra a aquest fenomen social. El paper del lloc és essencial en l'estructuració de l'expressió nacionalista, perquè la força i la capacitat d'atracció del nacionalisme, en tant que una forma de pràctica política, varia precisament en funció de la seva capacitat de resposta a les necessitats del lloc. En aquest sentit, els nacionalismes vindrien a ser unes respos-

tes polítiques condicionades per un entorn local, que no pot obviar, per altra banda, les influències de la globalització.

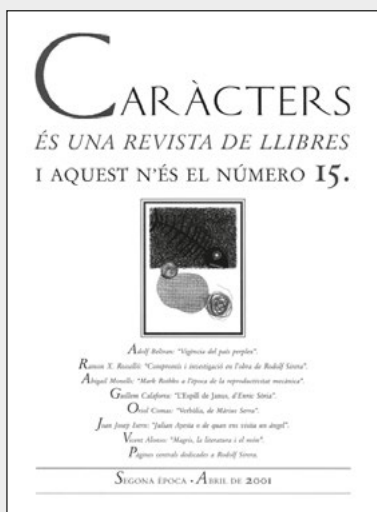
En efecte, la dialèctica local/global se'ns manifesta avui com una dimensió geogràfica més dels nacionalismes. Algú ha definit la globalització com un doble procés de particularització de l'universal i d'universalització del particular. Probablement tingui raó. El que ja és més discutible és quin dels dos pols és l'hegemònic. Fins a quin punt estem davant d'un procés d'uniformització irreversible, de dominació transnacional impecable? Cal plantejar-se seriosament com les interconnexions entre les forces globals i les particularitats locals alteren les relacions entre identitat, significat i lloc; com el béns i serveis produïts i comercialitzats globalment són percebuts i utilitzats de manera diferent pels sers humans i en diferents punts del planeta alhora. Es un fet –i cal veure perquè és així– que, malgrat la creixent homogeneïtat de la producció cultural internacional, encara hi ha molts i diversos espais de resistència que expressen sentiments d'individualitat i comunitat; sentiments d'identitat, en definitiva.

Es sorprenent, però el cert és que, en comptes de minvar el paper del territori, la internacionalització i la integració mundial han augmentat el seu pes específic, en totes les seves dimensions (econòmiques, culturals, socials, polítiques); no només no han eclipsat el territori, sinó que n'han augmentat la importància. Sigui quin sigui el punt de vista escollit, el cert és que el lloc reapareix amb força i vigor. La gent afirma, cada vegada amb més insistència i de forma més organitzada, les seves arrels històriques culturals, religioses, ètniques i territorials. Amb d'altres paraules, es re-

afirma en les seves identitats singulars. Els moviments socials que s'oposen a la globalització capitalista són, fonamentalment, moviments basats en la identitat, que defensen els seus llocs davant la nova lògica dels espais sense llocs, dels espais de fluxos propis de l'era informacional en la qual ja estem plenament immersos. Reclamen la seva memòria històrica, la pervivència dels seus valors i el dret a preservar la seva pròpia concepció de l'espai del temps. Vet aquí allò que ens ha provocat desconcert: el ressorgiment de les identitats col·lectives en un món globalitzat, identitats que, per altra banda, no són fixes ni immutables, sinó que estan sotmeses a un continuat procés de refor-

mulació. Vivim plenament immersos en aquesta paradoxa territorial i els nacionalismes ho han entès i n'han tret partit.

Així, doncs, i ja per concloure, la perspectiva pròpia de la geografia humana ens pot ser ben útil a l'hora d'intentar els nacionalismes, unes ideologies polítiques que parteixen de l'existència –real o suposada– d'una nació, d'un fet nacional en el qual l'element territori és sempre present, en menor o major mesura i d'una o altra manera. Les seves estratègies són, en bona part, estratègies territorials, en el sentit que, a diferència d'altres fenòmens socials, se serveixen ideològicament del territori, i ho fan d'una manera intensiva i continuada, per bé que, a vegades, prou subtil. □

CARÀCTERS

REVISTA DE LLIBRES

Ressenyes/Opinió/Anàlisi/Informació/Novetats bibliogràfiques

Núm. 15 Abril 2001

Adolf Beltran, *Vigència del país perplex*
 Ramon X. Rosselló, *Compromís i investigació en l'obra de Rodolf Sirera*
 Abigail Monells, Mark Rothko a l'època de la reproductivitat mecànica
 Guillem Calaforra, L'Espill de Janus, d'Enric Sòria
 Oriol Comas, Verbàlia, de Màrius Serra
 Vicent Alonso, Magris, la literatura i el món
 Pàgines centrals dedicades a Rodolf Sirera

Núm. 16 Juny 2001

Enric Sòria, *Balanç poètic de l'any 2000*
 Entrevista a Verònica Cantó, editora de Marfil
 Julio Máñez, *Una biennal benvinguda*
 Ada Garcia, *Esclar, Monzó*
 Vicent Alonso, *Cinc narradors: Monzó, Cercas, Borràs, Usó i Fonalleras*
 Marc Soler, Jordi Coca, *Aproximació a una escriptura subtil*
 Vicent Raga, «Continuïtat» i «context» en un llibre recent de Toni Mollà
 Pàgines centrals dedicades a Jordi Coca

Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana

Av. Blasco Ibáñez 32 - 46010 València Tel.: 96 386 40 90 Fax: 96 386 44 93 E-mail: Vicent.Alonso@uv.es